

Анвар Обиджоннинг ўхшатишлардан фойдаланиш маҳорати

Ёқуб Сиддиқович Саидов
Маржона Убайдуллоева
Бухоро давлат университети

Аннотация: Мақолада замонавий ўзбек адабиёти тараққиётида алоҳида ўринга эга Анвар Обиджон бадиий асарларидаги ўхшатишлар лексик-семантик аспектда ўрганилган, уларнинг лингвопоэтик хусусиятлар аниқланган, шоир асарлари услубини яратишда муҳим асос бўлганлиги фактик материаллар билан далилланган, ижодкорнинг улардан фойдаланиш маҳорати очиқ берилган.

Калит сўзлар: услуб, бадиий услуб, миллий услуб, махсус услуб, ўхшатиш, ташбих, бадиий санъат, ирония

Anvar Obidjon's skill in using similes

Yaqub Siddiqovich Saidov
Marjona Ubaydulloeva
Bukhara State University

Abstract: In the article, the similes in the works of Anvar Obidjon, who have a special place in the development of modern Uzbek literature, are studied in the lexical-semantic aspect, their linguopoetic features are determined, it is proven with factual materials that they are an important basis for creating the style of the poet's works, and the artist's skill in using them is revealed.

Keywords: style, artistic style, national style, special style, simile, allusion, art, irony

Аёнки, ўхшатишлар инсон тафаккури тараққиётида алоҳида ўринга эга бўлиб, ижтимоий фанлар ва бадиий ижодда янгиликларни қидириш ҳамда кашф этиш борасида энг муҳим воситалардан биридир. Шу боис ўхшатишлар фалсафа, мантик, тилшунослик, адабиётшунослик, маданиятшунослик каби фанлар учун зарур бўлган категория ҳисобланади [5, 239]. Ижтимоий ҳаёт ва бадиий адабиётда ўхшатишдек муҳим восита мавжуд эмас. Инсон онгидаги бир нарсага хос белги, жараён ёки моҳиятни қиёс натижасида бошқа нарсада кўра олиш, тасаввур қилиш қобилияти инсониятнинг ижтимоий, иқтисодий, маънавий тадрижи учун улкан имкониятлар берган [2, 32].

Ўхшатишларнинг бадиий ижоддаги муҳим ўрни ва аҳамияти хусусида Аристотел қуйидагиларни ёзади: “Ҳар қандай бадиий санъат ўхшатиш санъатидан бошқа нарса эмас” [1]; Й.Исҳоқов ҳам мазкур фикрни такомиллаштириб, қуйидагини баён этади: “Ёзма адабиётнинг ривожланиш йўли поетик воситалар, жумладан, ташбиҳнинг ҳам тараққиёт тарихидир” [3, 231]. Ўзбек мумтоз адабиётда қўлланилган шеърий санъатларнинг умумий миқдори юзтадан ортиқ бўлса, шулар орасида ташбиҳ тахминан биринчи ёки иккинчи ўринда туради. Англашиладики, ўзбек адабиётида ташбиҳ энг муҳим ва энг кўп қўлланилган асосий тасвирий воситадир.

Ўзбек халқининг атоқли шоири Анвар Обиджон шеърларида анъанавий ташбиҳлар, чунончи, маъшукани *гул*, *гунча*, *Лайли*, *фаршита*, *ой*, *қуёшга*, ошиқни *булбул*, *Мажнун*, *қулга* ўхшатиш кабилар ҳам, янги, бошқа шоирлар мутлақо қўлламаган топилма ташбиҳлар ҳам мавжуд. Унинг шеърларида Анвар Обиджонгагина хос, ўзбек адабиётида аввал учрамаган (учраса ҳам оммалашмаган) ташбиҳлар қўлланган.

Эътиборли томони шундаки, Анвар Обиджон ўхшатишлари халқ маданияти заминида яратилган бўлиб, шоир уларни ўз ўрнида қўллашга ҳаракат қилган, инсон, хусусан, болалар қалби ва руҳига кучли таъсир этишнинг энг муҳим тасвирий воситаси сифатида улардан кенг ва самарали фойдаланган. Буни шоирнинг барча бадиий асарларида кузатиш мумкин. Ўхшатишлар шоир асарларининг услубини очиқ ва раvon бўлишида энг муҳим тасвирий восита сифатида асос бўлган. Масалан, унинг қуйидаги шеърий парчасига эътибор қаратайлик:

Арғамчидек буралар, ялтоқларга ўралар,
Кўпғуз ўтса мўралар, бўғма илонга салом.

Шоирнинг мазкур байтида қўлланилган *арғамчидек бўғма илон* ўхшатишини китобхоннинг англаши жуда осон, у халқ маданияти ва тафаккурига беҳад тўғри келади. Мифологик тасаввурларга кўра туркий халқларда илоннинг номини айтиш табуланган. Уни *арғамчи* сўзи билан ифодалаш халқ тилида оммалашган. Шоир бадиий асарларидаги ўхшатишларни ўрганиш асосида шуни айтиш мумкинки, улар ижодкорнинг индивидуал нутқий услубига хос жиҳатларни кўрсатиши билан бирга ўзбек халқига мансуб тил соҳибларининг бадиий тафаккури, тил бирликларига бўлган муносабатини ҳам тўлиқ намоён этган.

Анвар Обиджон асарларида *она тили чинорга*, *ёшлик денгизга*, *кўз калишга*, *стол хўтикка*, *хаёл озуга*, *бел бошоққа*, *сўз мойга*, *шапка баргга* ўхшатишлар билан ўхшатишлар шоир асарларида кўплаб учрайди. Улар бадиий нутқ таъсирчанлиги даражасини оширган, фикрни аниқ ва ёрқин ифодаланишига хизмат қилган. Шоир шеърий асарларидаги ўхшатишларни нисбий тарзда икки

гуруҳга - тўлиқ ва қисқа ўхшатишларга ажратиб ўрганиш мумкин. Аёнки, тўлиқ ўхшатишларда тўрт элемент: ўхшаган; ўхшатиш қайди; ўхшаш мавжуд бўлади. Қисқа ўхшатиш эса ўхшаган ва ўхшатишдан ташкил топади.

Шоир шеърларидаги *сулув гунча янглиз гўзал, йигит шер каби ботир* каби тўлиқ ўхшатишлар, *кўзи калши, сўзи мой, тили чинор* каби қисқа ўхшатишлар шоир асарлари услубини белгиловчи омил сифатида воқеланган. Ўхшатиш муносабатини ифодаловчи – *каби, сингари, янглиз, гўё, худди, бамисоли, мисли, мисоли* каби ёрдамчи сўзлар, *дек, -дай* каби ўхшатиш кўшимчалари шоирнинг ташбих санъатини яратишда асосий восита бўлиб хизмат қилган.

Анвар Обиджон ўхшатишлардан бадиий фикрини аниқ, таъсирчан, образли ва мантиқли ифодалаш мақсадида кенг фойдаланган. Унинг шеърларидаги анъанавий ўхшатишлар ҳам, хусусий ўхшатишлар ҳам умуминсоний эзгу ғояларни тарғиб этишга, китобхонларнинг бадиий-эстетик тафаккурини бойитишга йўналтирилганлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Она қуёш, аксингни,
Чиздим йўлакка.

Мазкур шеърий парча Анвар Обиджоннинг болаларга атаб ёзилган шеърдан келтирилди. Англашиладики, унда қуёш онага қиёсланган. Бу каби ўхшатишлар, шубҳасиз, болаларнинг қуёш бўйича тасаввурларини шакллантириб мукамаллаштиришга, шеърда ифодаланган мазмунни осон идрок этишга кенг имконият яратади. Шоир ўз асарлари тилида ташбихлардан фойдаланар экан, энг аввало, халқ жонли сўзлашув тилида кенг истеъмолда бўлган ўхшатишларга диққат қаратади, ўрни билан уларнинг таркибий шаклини ижодий қайта ишлаб, ички мазмунини турли ироник маъно ва тушунчалар билан бойитишга ҳаракат қилади.

Шоир ижодидаги оригинал ташбихлар сифатида қуйидагиларни мисол қилиб келтириш мумкин:

Меҳрингни кўрпадек ёпиниб ўтгум,
Ҳар дарахт, тошинга топиниб ўтгум,
Бағрингда юриб ҳам соғиниб ўтгум, Ватанжон!

Шоирнинг «Ватанжон» шеърдан олинган ушбу шеърий парчада Ватанни севиш, уни ардоқлаш мазмуни сингдирилган бўлиб, меҳр, аниқроғи, Ватан меҳри кимсанинг роҳат қилиб ухлаши учун керак бўладиган иссиқ ва юмшоқ кўрпага ўхшатиш. Бу каби ташбих бошқа шоирларнинг асарларида учрамайди. Шоирнинг қуйидаги шеърда ҳам мазкур фикрни айтишга асос бўлувчи ўхшатиш қўлланган:

Фитнага бой эрур ҳар битта замон,
Жим турсанг-да чўзар қаттоллар бўйин,
Тутмоқликдан кўра найзага қалқон,

Тинчинг мўрт шишадек асрамоқ қийин.

Шеърый парчанинг тавсифи қуйидагича: ҳар бир замоннинг халқ тинчлиги ва осойишталигини кўра олмайдиган қаттол фитначилари бўлади. Халқ уларни тинчликни сақлаб қолиш учун мунтазам жиловлаб туриши керак. Қалқон билан найзадан ўзни ҳимоя қилишдан кўра тинчликни сақлаш қийинроқдир. Мамлакатда тинчлик бузилдими, халқ сарсон-саргардон бўлади, унинг орасида ўлимлар бўлиши мумкин. Шоир шеърда тинчликни мўрт шишага ўхшатган. Мўрт шишани кўз қорачиғидай асраб-авайламаса, у, албатта, синади. Шунга ўхшаш тинчликни ҳимоя қилиш, уни сақлаб қолишга ҳаракат қилиш керак.

Ўхшатиш насрда ҳам, назмда ҳам учрайдиган лингвомаданий ҳодиса ҳисобланади. Бироқ бу ҳодиса кўпроқ назмда учраши кузатилади. Анвар Обиджон шеърда ўхшатишнинг ёрқин намуналарини кўришимиз мумкин.

Ҳар битта сўз - сувдек азиз,
Ҳар битта сўз - нондек увол.
Тил бойлигин боғ деб билсак,
Ҳар битта сўз - битта ниҳол.

Мазкур шеърый парча шоирнинг «Ота ўғити» номли шеърдан олинган бўлиб, унинг дастлабки қаторларида сўз сув ва нонга ўхшатиш билан. Шоир фикрича, инсон сув ичмаса ва нон йемаса яшай олмайдиганидек, сўзсиз ҳам яшай олмайди. Шеърнинг кейинги қаторларида эса тил боғга қиёс қилинган ва сўз шу боғнинг ниҳолларига ўхшатиш билан. Шеърый парча мазмунидан сўзни муқаддас деб билиш, уни ўринсиз қўлламасликка даъват этиш мазмуни англашилади.

Қолдингми дўстларсиз дилдираб,
Ўчдим исинган гулханинг,
Чақиндек ёки бир йилтираб,
Алдатиб кетдим севганинг.

Шоирнинг «Кипригинг нега нам» шеърдан олинган мазкур парчада суюкли ёрнинг бевафолиги чақинга ўхшатиш билан. Шеърдан англашиладики, лирик қаҳрамонни маҳбубаси алдаб кетади. Шоир бу ҳолатни чақинга ёки унинг бир йилтираб кўринишига қиёслади. Табиатдаги ҳодиса маъшуқа ва ошиқ муносабатига кўчирилган.

Тун пардаси очилар аста,
Чиқиб келар саҳнага қуёш.
Келинчакдек бўлиб ораста,
Гул саломдан кўтаради бош.

“Ҳаётнинг ҳар лаҳзаси гўзал” шеърининг дастлабки қаторларида туннинг тугаши ва қуёшнинг чиқиб келиши тасвирланган. Шеърнинг кейинги қаторларида эса қуёшнинг ўзига хос тарзда кўриниш бериши келинчакка ўхшатиш билан. Маълумки, ҳар бир ўзбек хонадонига келинчакнинг кириб келиши,

эрталаб қуёш чиқмасдан аввал туриши, уй ҳовлиси ва кўча ҳудудини супуриб-сидириши, оила аъзоларининг ҳар бирига эҳтиром ва ҳаё-ибо билан таъзим этиб, салом бериши халқ маданиятининг таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Шоир наздида, қуёш табиатга файз келтиргани каби келинчак хонадонга тозалик, орасталилик олиб киради.

Маълумки, асарда бадий сюжет ва эстетик қарашлар қанчалик оригинал бўлмасин, юксак маҳорат ва комил услуб билан ифодаланмаса, уларнинг умумий натижаси муваффақиятли бўлмайди. Анвар Обиджон услубига хос бўлган энг муҳим хусусият шундаки, ижтимоий ҳаётдаги ҳар қандай воқеа-ҳодисани ҳам, кўнгил ва руҳиятдаги турли-туман чигал ҳис-туйғуларни ҳам, гўзаллик қошидаги ҳайрат ва ҳаяжонни ҳам тагдор ҳазил-мутойиба, киноя, ироник тарзда ҳаққоний тасвирлайди. Шоир асарларида *кўз калишга, стол хўтиққа, хаёл оғуға, тил чинорға, шапка барғга* ўхшатишларни фақат Анвар Обиджон услубигагина хос қўллашлар сифатида баҳолаш мумкин. Алоҳида қайд этиш ўринлики, у ўзбек адабиёти тараққиётида ўз ўрни ва овозига эга, бетакрор, ўзига хос янгича бадий усул ярата олган ижодкорлардан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аристотель. Поэтика (Поэзия санъати ҳақида). Т.: Адабиёт ва санъат, 1980. - 151 б.
2. Ёқуббекова М. Ўзбек халқ кўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2005. -161 б.
3. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. -Тошкент: Зарқалам, 2006. -319 б.
4. Мамажонов З. Ўхшатиш асосидаги шеърий санъатларнинг назарий тавсифи ва таснифи: Филол. фан. б. фал. док. ... дисс. автореф. –Т.: 2017. -48 б.
5. Саидов Ё., Муродов Г. Лингвохудожественные особенности сравнения в узбекской поэзии // Страны. языки. культура: Материалы XI-й международной научно-практической конференции. -Махачкала: 2020. -С. 239-242.
6. Саидов Ё., Сайидова Г. Аъзам Ўктам шеъриятидаги ўхшатишларнинг семантик ва структурал-композицион хусусиятлари // Аъзам Ўктам ижоди бадиияти: Халқаро илмий-амалий онлайн конференция материаллари. – Андижон: 2020. –Б. 463-470.